

Osnivanje i počeci rada prve vojne bolnice u Beogradu

Foundation and the beginnings of the first military hospital in Belgrade

Aleksandar S. Nedok

Akademija medicinskih nauka Srpskog lekarskog društva, Beograd, Srbija

Ključne reči:
bolnice, vojne; istorija, 19. vek; jugoslavija.

Key words:
hospitals, military; history, 19th century; yugoslavia.

Uvod

Pitanje datuma osnivanja prve vojne bolnice u Beogradu ostalo je sve do danas kontroverzno, iako je dr Vojislav Mihailović još u međuratnom razdoblju u svome radu o dr Lindenmajeru izneo deo najstarijih arhivskih dokumenata koji se odnose i na ovaj problem¹. Nejasno je i zašto svedočenja dr Lindenmajera² i dr Đorđevića (na osnovu memoara dr Karla Belonija i arhivske građe koja je u ono vreme još bila netaknuta)³ nisu ostavila dubljeg traga, pogotovu jer su i dr Lindenmajer i dr Beloni bili ne samo savremenici, već i direktni učesnici u tim zbivanjima³. To je bio razlog da pokušamo, oslanjajući se na originalna arhivska dokumenta i svedočenja dva jedina savremenika (Lindenmajer i Beloni), da iznesemo istorijsku istinu.

Da bi se razumelo ondašnje vreme, a to su tridesete godine XIX veka, treba shvatiti da je tada Srbija bila još nedefinisana vazalna tvorevina Turskog carstva, bez domaćih školovanih kadrova, siromašna i u svakom pogledu krajnje nerazvijena, bez svoga osnovnog zakona (ustava) i sa Narodnom skupštinom kojom se upravljalo *ad hoc*, uglavnom voljom njenog još nedovoljno sigurnog vladara, nepismenog kneza Miloša Obrenovića. Tek kada se to shvati, razumeće se da su i rešenja o pojedinim problemima bila vrlo promenljiva, u zavisnosti od kneževе volje. Izvestan red u sve to trebalo je da unese prvi srpski, tzv. „Sretenjski ustav“, koji je donet na zasedanju Narodne skupštine u Kragujevcu 2. februara 1835. (po st) i iz njega proistekla „Uredba o sastavu državnog sovjeta“ u čijem se članu 167 jasno kaže da se Popetičeljstvo vojenih djela ima „... starati o sredstvima, kojima bi se zdravlje vojnika održalo, i o bolnicama i drugim za vojsku poleznima zavedenijama“. Nažalost, taj slobodoumni ustav nikada nije stupio na snagu zbog protivljenja kako Turske, tako i Rusije i Austrije, pa se sve do novoga, nametnutoga ustava iz decembra 1838, Srbijom upravljalo iz kneževе kancelarije u okviru koje je funkcionisala i Vojeno-policajna kancelarija, stvorena 1835–36, što se da videti obimne prepiske sačuvane u Arhivu Srbije (fond: Kneževa kancelarija).

Vrlo je značajno, takođe, podvući da je Srbija tek Sultanovim hatišerifom iz 1830. godine dobila pravo da drži brojno ograničenu vojnu formaciju radi održavanja unutrašnjeg reda i zaštite unutrašnjih granica, kao i pravo osnivanja bolnica.

Posle kabadahija, pandura i upisanih pandura koji su korišćeni za održanje reda, Srbija je regrutovanjem dobila prve vojnike (soldati i kneževa gvardija), kojima su za oficire postavljeni mladići povratnici sa školovanja u Rusiji. Tako je u vremenu o kome govorimo, 1836, vojska brojala 1 500–2 000 vojnika, imala bataljon pešadije, bateriju artiljerije i eskadron konjice. Tada se, kako kaže dr Lindenmajer², „javila potreba za organizovanjem bolnica u mestima gde će postojati garnizoni. Ove vojne bolnice su stoga otvorene u Kragujevcu, Beogradu i Požarevcu“, gde su se nalazili kneževi dvorovi u kojima je boravio, kao i jedinice gvardije (Požarevac i Kragujevac), odnosno četa od 250 soldata (Beograd). Naravno, to nisu bile bolnice u današnjem smislu te reči, već mnogo prostije i krajnje siromašne tvorevine.

U to vreme sveopštih improvizacija o postojećim jedinicama Gvardije koje su u Srbiji postojale, brinuli su po potrebi oni retki građanski lekari koji su se u njoj nahodili u službi. Kako je to u praksi izgledalo, govori jedno pismo Ilije Momirovića, „kapetana ot Gvardije“ iz 1830. koji iz Požarevca moli kneza „da naznači jednog doktora koji bi...bolesnike nadgledavao“⁵.

Da bi se Srbijom moglo lakše upravljati, knez je izvršio njenu podelu na četiri „komande“, u stvari administrativne i vojno-policijske jedinice u koje je postavljao po jednog lekara čija je dužnost bila da se brine o zdravlju naroda i vojnika. Kako je polovinom tridesetih godina povećan dolazak lekara u Srbiju, knez je tokom 1836. bio u prilici da za sve četiri postojeće „komande“ obezbedi lekare: u Podrinsko-savskoj komandi (Šabac), dr Emerih Lindenmajer, u Moravsko-podrinskoj komandi (Čačak), dr Karlo Beloni, u Dunavsko-Timočkoj komandi (Negotin), dr Josip Rebrić i u „Sredotočnoj“ komandi (Kragujevac), dr Karlo Pacek, koji je bio i njegov lični lekar.

U Požarevcu, gde se nalazila kneževa porodica, o njihovom zdravlju brinuo se dr Maksim Nikolić-Miškovičev, kao „pridvorni“ lekar ⁶. On je istovremeno brinuo i o zdravlju jedinice Gvardije koja se tamo nalazila.

Prve vojne bolnice

Da li se bolnice koje navodi dr Lindenmajer ² mogu nazvati bolnicama, makar i u najrudimentarnijem obliku? Čini nam se da bi minimalni uslovi za pozitivan odgovor, imajući u vidu prilike koje su onda vladale u Srbiji, ali i stepen medicinskih dostignuća uopšte, mogli da se svedu na sledeće: postojanje posebnih prostorija (zgrade) za smeštaj osoblja i bolesnika, minimalna opremljenost nameštajem i drugim potrepštinama, obezbeđena ishrana bolesnika, mogućnost redovnog snabdevanja lekovima, i prisustvo stalnog lekara i pomoćnog osoblja.

Prema onome što nam je danas poznato, prva četiri uslova ispunjavale su sve tri bolnice, peti samo delimično, kako se da videti iz njihove analize:

U Požarevcu, čija je prvobitna lokacija ostala nepoznata i istoričaru medicine toga kraja Kastratoviću ⁷, zahvaljujući njegovom istraživanju sigurni smo da je u to vreme (1836) ona postojala: u pismu knez Miloš 4/16. januara 1837. naređuje da se „zbog obdržavanja čistote i potrebe u voenom špitalju požarevačkom 4 žene u službu iste priime...“

U to vreme u njoj je, kao hirur gvardije, radio empirik Dimitrije Kaparis, dok je dr Nikolić-Miškovičev, pored svoje osnovne dužnosti lekara kneževe porodice, vršio i dužnost lekara gvardije, dakle i bolničkog lekara, što se da videti iz njegove svojeručno pisane kondukt-liste ⁸.

U Kragujevcu situacija je bila jasnija. Naime, u svome izveštaju sa inspekcije zdravstvenih prilika u tome garnizonu iz 1874. godine, dr Đorđević ³ navodi da u krugu vojnih zgrada pored reke Lepenice još postoji oronula zgrada zvana „... stari špitalj, sniska, mračna, rdavo ventilirana...u kojoj ima malih soba sa jednim prozorom i osam postelja...“ koja je tada već bila korišćena za druge potrebe. U vreme o kome govorimo hirur u njoj bio je magistar hirurgije Antonije Slavuj, a nadzorni – lekar kragujevački i gvardije dr Karlo Pacek ⁴.

Vojna bolnica u Beogradu, „soldački špitalj“, nalazila se, prema pismu Tome Vučića-Perišića, upućenog knezu u Kragujevac 13/25. januara 1837, u Savamali, u delu zgrade kasarne ⁹. Ova će bolnica, sudeći prema dokumentima koje se nalaze u Arhivu Srbije, biti prva od ove tri koja će imati svoga stalnog lekara, ispunjavajući tako svih pet uslova.

Beogradska vojna bolnica

Ona je, sudeći prema originalnoj prepisci koju navodimo u kraćim izvodicima, postojala od 1836. kao i druge dve bez stalnog bolničkog lekara, ali i bez stalnog „hirurga“.

Knez je, želeći da u sva tri prestona mesta pri boravku ima pored sebe i odred vojnika i ličnog lekara, to učinio i u Beogradu, gde je njegov pridvorni lekar bio dr Jovan Šteker ⁶. Pored te dužnosti bio je u obavezi da obilazi i bolesnike u špitalju, što se vidi iz pisma upućenog 11/23 januara

1837. knezu od strane glavnog vojenog komesara u Beogradu, Jove Veljkovića, koji takvo rešenje kritikuje i traži da se izmeni ¹⁰:

„...nužno je da (se) za beogradski vojeni špitalj jedan hirur opredeli, budući da doktor Šteker samo u jutro u špitalj dolazi i bolesnike pregleda i nužne lekove prepíše, a preko dana nikoga nema ko bi takove bolesnicima razdavao...“. Verovatno je da je ovo pismo nastalo usled neke neprijatne rasprave sa dr Štekerom oko postojećih problema, posle čega dr Šteker dva dana kasnije odbija da dalje obilazi bolesnike i prelazi u službu kod turskog vezira u tvrđavi.

Kneza o nastalom problemu izveštava Toma Vučić-Perišić ^{9, 11}: „dr Šteker koji je soldate bolestne u špitalju lečio...je večeri otkazao, da u napredak više u službi nemože biti, niti će bolesnike gledati... idr Šteker (je) naše bolesnike u špitalju ostavio pak je otišao kod (turskog) vezira i pogodio se da bolesnike u njovom špitalju leči. Ovde se nahodio doktor (u stvari magistar hirurgije Teodor) Monastirioti (hirur soldata u Beogradu ¹¹) koga smo zamolili i on se dragovoljno primio, da svaki dan bolesnicima u špitalj odlazi, koje i čini...“.

Tako se početkom 1837. godine u najgoroj personalnoj situaciji našao beogradski garnizon sa 250 redovnih soldata iz regrutovanog kontingenta i njegova bolnica, napušteni od jedinog raspoloživog lekara i, uopšte, bez kvalifikovanog zdravstvenog lica.

Knez je veoma brzo reagovao, naređujući da dr Lindenmajer iz Šapca pređe u Beograd. Njegovo pismo u Arhivu Srbije više ne postoji, ali postoji odgovor na njega Tome Vučića-Perišića pisan istoga dana po prijemu, 19/31. januara ¹² u kome on kneza izveštava da je „...odma...pisao Ispravničestvu šabačkom da ga (Lindenmajera) nezadržano pošalje, koje kada dođe upotrebljivačemoga za lečenje soldata u savamahalskoj kasarni“.

Već 24. januara/4. februara on izveštava kneza ¹³ da je „...jutros odveo dr Lindenmajera u Savamahu u špitalj da providi šta će i kakoće u napredak sa bolesnicima postupati...pomenuti doktor mnogo koješta zahteva...“

Na to knez naređuje 30. januara/10. februara ¹⁴ „...vidili smo...njegova zahtevanja i zato preporučujemo vam da se dogovorite sa njime šta je nužno da se nabavi, bez sumnje...kreveti, postelje i drugo koješta. Što se lekova tiče, apoteke ima (misli na apoteku Mate Ivanovića koja je u Beogradu već postojala i bila snabdevena po savremenim principima) pa neka ih nabavlja. On ište da mu se kvartir opredeli, koji i treba mu dati i to u kasarni u kojoj podajte jednu sobu...pa ga tamo namestite...Ovo sve učinivši, kažite mu da mi očemo da se on neprestano u kasarni nalazi...“.

Kraće vreme u bolnici, pored dr Lindenmajera, radio je i nesvršeni medicinar Antonije Borovac, koji se u njoj razboleo i umro 21. maja, pošto je „28 dana bolovao od vrućice“ ¹⁵. Da je u to vreme u kasarni vladala neka epidemija govori i jedna kneževa naredba od 19. maja da se vojnici iz kasarne premeste u Topčider ¹⁶.

Dr Lindenmajer se nije dugo zadržao u beogradskoj bolnici, njega je knez pozvao već 24. jula/4. avgusta u Kragujevac, postavljajući ga za gvardejskog lekara umesto dr Karla

Paceka, koji je postao knežev lični lekar⁶, a u Beograd iz Čačka dolazi dr Karlo Beloni sa 250 vojnika požeško-karanovačke (kraljevačke) čete, čime je beogradski garnizon povećan na 500 vojnika³. O tome sam dr Lindenmajer u svome delu kaže: "...posle kraćeg rada u beogradskoj gvardejskoj bolnici nasledio sam u Kragujevcu na mestu prvog lekara Garde dr Paceka"².

Prema uspomenu dr Belonija³ bolnica je bila smeštena u levom krilu kasarne, u prizemlju, brojala je 80 postelja, a soba lekara bila je na 1. spratu. Nažalost, njena tačna lokacija ostala je nepoznata, jer je cela Savamahala (u kojoj je bio najvećim delom naseljen srpski živalj) raseljena, razrušena i popaljena naredjenjem kneza koji je želeo da se srpski deo varoši širi ka Terazijama i Paliluli, gde se već gradila nova kasarna.

O zvaničnom datumu osnivanja beogradske vojne bolnice

Sve tri Jugoslavije i sada Srbija su kao dan osnivanja smatrale 19. februar, odnosno 2. mart 1944. godine, dan kada je knez Aleksandar Karadorđević potpisao Ukaz kojim se proglašava „Zakon o ustrojeniju špitalja Centralne vojske“¹⁷. O zakonu i njegovoj predistoriji skoro je objavljen vrlo lep rad Ljubodraga Popovića¹⁸, mada se sa nekim iznetim tvrdjenjima proisteklim iz sekundarnih izvora ne bismo mogli složiti (odnose se uglavnom na lokacije i namenu zgrada).

Međutim, očigledno je da su vojne bolnice u svome skromnom obliku postojale i ranije, što smo pokušali da gore iznetim podacima dokumentujemo. Zašto se, onda, već drugo stoleće kao dan osnivanja uzima datum koji je više od sedam godina kasnije od stvarnog datuma početka rada beogradske vojne bolnice? To se pitala i grupa autora sanitetskih oficira iz sadašnje generacije¹⁹.

Pokušaćemo da odgovor nađemo u objektivnoj i subjektivnoj sferi.

Objektivno objašnjenje je razumljivije, zasniva se na neospornoj činjenici da je 19. februara/2. marta 1844. priveden kraju jedan proces na osnovu Ustava iz 1838. i Zakona o „ustrojeniju garnizonog vojninstva“ koji je sledio. Iz njih je proistekao i dobro izdetajlisan gore pomenuti Zakon o ustrojeniju špitalja Centralne vojske. U osnovi, radilo se o uvođenju reda u dotle postojeće improvizacije koje su proisticale, kako smo napred naveli, iz nepostojanja osnovnog državnog zakona (Ustava) i njemu sledećih državnih zakona i propisa, koliko i iz lične vladavine Kneza Miloša. Sva tekstove o tome pripremili su dr Lindenmajer i dr Beloni nekoliko godina ranije, ali je sve to zbog dinastičkog prevrata 1842. ostalo neostvareno.

Subjektivno, objašnjenje je suptilnije i proističe iz dugodecenijskog antagonizma dve srpske dinastije Obrenovića i Karadorđevića, započete ubistvom Karadorđa 1817, a završene, takođe, ubistvom poslednjeg Obrenovića Kralja Aleksandra 1903, posle čega je na presto Srbije ponovo došao Karadorđević, Petar I. Pretpostavljamo da vladajuća dinastija Karadorđevića nije bila raspoložena da se ovakav jedan datum vezuje za suparničku dinastiju, iako je ona već bila izumrla. Tako je to ostalo i u kasnijim Jugoslavijama.

Dakle, prvu bolnicu osnovao je Miloš Obrenović, ali je ustavni ukaz sa pratećim propisima sedam godina kasnije potpisao Aleksandar Karadorđević. Stoga, razumno je pitanje koje su skoro postavili Stojiljković, Zeljković i Tadić¹⁹ da li bi „trebalo preispitati opravdanost izvođenja kontinuiteta sadašnje VMA još iz 1836.“ (tačnije iz 19/31. januara 1837.), jer je jasno iz svega iznetog da je dan kada je beogradski soldački špitalj, smešten u prvobitnoj soldačkoj kasarni u Savamahali dobio svoga stalnog lekara (dan postavljenja je 19/31. januar 1837. godine), istovremeno i dan kada je ona, bez obzira na skromne ondašnje okolnosti, postala prava vojna bolnica i da je to dan njenog stvarnog osnivanja koji bi, ako ništa drugo, trebalo pamtit i kao njen stvarni početak rada.

Dalji razvoj beogradske vojne bolnice i njene seobe

Desilo se da se u zimu 1837–1838. godine među vojnicima pojavila epidemija velikih boginja, a potom i trbušnog tifusa od koga je oboleo i sam dr Beloni. Da bi se zdravi vojnici zaštitili od zaraze, bolnica je na predlog dr Belonija preseljena u novu zgradu varoškog suda „koja je stajala na sred jedne livade ispod sadašnjeg Zelenog venca“, navodi sam dr Beloni u svojim rukopisnim memoarima³. U ovoj zgradi bilo je komotno namešteno 60 postelja, mada je u vrhuncu epidemije u njima bilo smešteno i do 80 bolesnika. Knjeginja je u ispomoć dr Beloniju slala varoškog lekara dr Bartolomea Kuniberta, ali je on kao „porodičan čovek“ odbio da se angažuje³. Po ozdravljenju je maja 1838. dr Beloni je premešten u Kragujevac, a u bolnicu je poslat dr Herman Majnert³.

Septembra 1838. „...dr Beloni bude vraćen u Beograd da premesti vojnu bolnicu u zgradu koja se zove Palilulska kasarna i koja u to doba beše završena.“³ Vojska se nije dugo zadržala u toj kasarni, već je premeštena u Topčider verovatno krajem proleća 1839, a jedna od poslednjih odluka kneza Miloša pre abdikacije (13/25. juna 1839) bila je da se cela zgrada ustupi vojnoj bolnici³, oko čega je došlo do sporenja unutar Početeljstva vnutrenih dela između građanske (koja je deo zgrade tražila za bolnicu beogradske opštine) i vojne grane (koja se tome opirala). Spor je rešen u korist vojske, ali je u zgradi ostala uskladištena vojna oprema. Naime, u šest soba ostale su smeštene „amunicija sa arsenalom vojniškim.“ Iz toga vremena je i prvi detaljni opis rasporeda prostorija u vojnoj bolnici³: na gornjem spratu bile su sobe za oficire (1), špitaljske sluge (1), špitaljski cajghaus, t.j. prljavo rublje i odeća (1), za vnutrene bolesnike (1), za spoljne bolesnike (1), za šugave (2), za prezdravele (1), na donjem spratu (prizemlju) bile su sobe za mrtvace (1), za kupanje bolesnika (1), za posteljne stvari (1).

Ovakav prostorni raspored omogućavao je udoban smeštaj oko 50 bolesnika, sa podelom na grupe oboljenja prema ondašnjem shvatanju, kao i za smeštaj osoblja, među kojima su bila i „dva momka za posluživanje bolesnika i dve sluškinje za pranje i za posao oko mrtvacu“.

Iako je ovakvo rešenje bilo veliki napredak u odnosu na ranije stanje, mora se podvući da je namenska zgrada za Centralni vojni špitalj bila podignuta tek kasnije i da nisu tačne tvrdnje iznete od nekih savremenih autora¹⁸ da je ova zgrada u Paliluli zidana od početka za vojnu bolnicu.

Zgrada za vojnu bolnicu počela je da se gradi tek nekoliko godina kasnije, na mestu na kome se danas nalazi III beogradska gimnazija, na uglu ulica Njegoševe i Kralja Milutina i u tu zgradu će se vojna bolnica preseliti 1848. godine³.

Nažalost, iako je zgrada bila zidana namenski, obezbeđujući prostor za 120 udobno raspoređenih postelja i sve pomoćne potrebe, ona se od početka pokazala i nesolidno građenom i sa više ozbiljnih propusta u obezbeđivanju potrebnih higijenskih uslova, od kojih je najteži bio neobebeđenost snabdevanja vodom na licu mesta i neodgovarajućim projektom sanitarija, od čega je bolnica hronično patila, uz mnogobrojne popravke i prepravke, sve do preseljenja, krajem prve decenije XX veka, u kompleks na Vračaru, odakle će se, već kao Vojnomedicinska akademija, u novoj Jugoslaviji, preseliti u sadašnji savremeni objekat.

Beogradska vojna bolnica je jedina* sa neprekinutim kontinuitetom u svome trajanju, osim u vreme neprijateljskih okupacija 1915–1918. i 1941–1944. mada je i u tim periodima postojala neka njena delatnost u izmenjenim okupacionim uslovima. Tako, na primer, 1915. u bolnici po ulasku neprijatelja ostala je američka misija (dr Rajan) sa srpskim ranjenicima, koja je nastavila sa radom skoro do ulaska SAD u rat. U međuvremenu je u Solunu aprila 1917. otvorena velika srpska vojna bolnica „Prestolonaslednika Aleksandra“, savremeno opremljena i sa više specijalističkih odeljenja (Interno, Pneumološko, Hirurško, ORL, Dermatovenerološko, Bakteriološko i Hematološko-biohemijska laboratorija, Radiologija) u kojoj su radili vrhunski srpski vojni lekari i u kojoj se obavljala i specijalizacija, pa se slobodno može reći da je ona bila beogradska vojna bolnica u egzilu, koja će ve-

ćinu svojih kadrova vratiti po završetku rata u svoje objekte u Beogradu.

Tokom druge neprijateljske okupacije ona je funkcionisala u kontrolisanom obimu za vojna lica „na zarobljeničkom odsustvu“ i njihove porodice, ali, nažalost, i za kvislinške formacije koje je obrazovao okupator za borbu protiv srpskih ustanika.

Zaključak

Istorijski gledano, od prvog skromnog soldačkog špitaja iz 1836. godine do današnje Vojnomedicinske akademije, vojna bolnica u Beogradu postojala na šest lokacija postepeno prerastajući od najrudimentarnijih oblika, preko Vojne bolnice Dunavske divizijske oblasti i Glavne vojne bolnice armijske oblasti, zatim Glavne vojne bolnice NOVJ do današnje vrhunske zdravstvene, naučnoistraživačke i edukativne ustanove. U temelje ovoga zdanja koje ove godine slavi 165 godina svoga postojanja ugrađen je trud stotina lekara i drugog zdravstvenog osoblja koji su u njoj radili od 1837. godine do danas.

Napomena

Ovaj rad posvećujem uspomeni na moga pradedu dr Stevana Nedoka (1828–1878), sanitetskog majora Knjaževske srpske vojske i istorijski prvog šefa Unutrašnjeg odeljenja Vojne bolnice u Beogradu (1871–1875), u ratovima 1876–78. načelnika saniteta Timočke divizije i Drinskog korpusa.

L I T E R A T U R A

1. *Mihailović V.* Dr Emerih Lindenmajer. Srpski Arhiv 1938; 7: 824–41. (Serbian)
2. *Lindemayr E.* Serbien dessen Entwicklung und Fortschritt in Sanitatetswesen, Csanader Diocesan-Buchdruckerei, Temesvar. 1876. (German)
3. *Dorđević V.* History of Serbian Medical Corps. Vol.1, Belgrade: Državna štamparija; 1879. (Serbian)
4. *Archive of Serbia.* Collection of laws and regulations of the Principaute of Serbia. Vol. XXX. Beograd: Archive of Serbia; 8–46. (Serbian)
5. The letter of the Guadia-captain Iliya Momirović, K.K.X-10 Oct. 12, 1830, Belgrade: Archive of Serbia. (Serbian)
6. *Mihailović V.* Two reports on doctors and pharmacists in Serbia in 1836. and 1837. In: *Mihailović V.*, editor. From the history of medical service in restored Serbia. Belgrade: Naučna knjiga; 1951. p. 434–5. (Serbian)
7. *Kastratović D.* History of medical service in the District of Požarevac. Požarevac: Medical Center; 1991. p. 138–47. (Serbian)
8. Conduit-lists of Dr Maksim Nikolić-Miškovičev for the years 1874–1880. Belgrade: Arhiv Vojno-istorijskog instituta; p. 14, k.19, r.2/1, 169/170, and p.14, k.22. f.8/1, 247 (Serbian)
9. The letter of Toma Vučić-Perišić No. 14, Jan. 13, 1837. Belgrade: Archive of Serbia; K.K., XVIII, 192. (Serbian)
10. The letter of Jova Veljković No. 16, Jan. 11, 1837. Belgrade: Archive of Serbia; K.K: XVIII, 444. (Serbian)
11. The letter of Toma Vučić-Perišić No. 20, Jan. 17, 1837. Belgrade: Archive of Serbia; K.K., XVIII, 193. (Serbian)
12. The letter of Toma Vučić-Perišić Jan. 19, 1837. Belgrade: Archive of Serbia; K.K. XVIII, 55. (Serbian)
13. The letter of Toma Vučić-Perišić, Jan. 24, 1837. Belgrade: Archive of Serbia; K.K., XVIII, 56. (Serbian)
14. The letter of Prince Miloš Obrenović No. 323, Jan. 30, 1837. Belgrade: Archive of Serbia; XVIII, 57/5. (Serbian)
15. Antonije Borovac's death report. Belgrade: Archive of Serbia; K.K. X, 595. (Serbian)
16. The report on epidemics between solidiers. Belgrade: Archive of Serbia; K.K., X, 597. (Serbian)
17. Collection of laws and regulations of Principaute of Serbia. Belgrade: Archive of Serbia; 1876, III, 170. (Serbian)
18. *Popović Lj.* How the present Military Medical Academy was founded. *Vojnosanit. Pregl* 2007; 64(3): 227–38 (Serbian)
19. *Stojiljković M, Zeljković J, Tadić V.* From the history of Military Medical Academy. *Vojnosanit Pregl* 2002; 59(3): 329–33 (Serbian)

Rad primljen 11. II 2009.

* Iz ovoga tvrđenja izuzimamo Vojnu bolnicu u Nišu, koja je slične sudbine u pogledu kontinuiteta kao i beogradska, ali je ona kasnije osnovana (1878).